

СЕМАНТИЧНИЙ ДІАПАЗОН СВІТЛОПОЗНАЧЕНЬ В АНГЛОМОВНИХ НОМІНАЦІЯХ МІМІЧНИХ ЕКСПРЕСІЙ

*Кузнєцова Дарія Юрїївна,
канд. філол. наук, ст. викл.*

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто семантичний потенціал світлономінацій, які використовуються на позначення невербального компонента комунікації "вираз обличчя" у сучасному англомовному художньому дискурсі. У роботі виокремлено корпус світлопозначень лицьових експресій, розроблено їхню типологію за критерієм емоційної орієнтації та характером ядерної семи. Проведений аналіз підтверджує здатність досліджуваних одиниць інтегрувати значний обсяг різноманітної інформації, не перевантажуючи когнітивну систему.

Ключові слова: невербальний компонент комунікації "вираз обличчя", світлопозначення, номінація, семантичний аспект, художній дискурс.

Усебічне вивчення специфіки обміну інформацією передбачає, з-поміж іншого, звернення до потенціалу невербальної поведінки людини, безпосередня роль якої у створенні емоційного клімату, збільшенні експресивності мовлення і забезпеченні зворотного комунікативного зв'язку вже не викликає сумнівів [Горелов 2007; Крейдлин 2002; Серякова 2004; Солошук 2006]. Необхідність вивчення різноманітних аспектів лінгвального втілення невербальної поведінки в цілому і, зокрема, окремих невербальних компонентів пов'язана з їхнім інформативним потенціалом [Токарева 2007; Ekman 2007]. Специфіка вербалізацій невербального компонента "вираз обличчя" все ще залишається недостатньо висвітленою, набуваючи особливої **актуальності** в ракурсі номінативно-прагматичного підходу до вивчення дискурсу. Відповідаючи інтегративним тенденціям розвитку мовознавства, вивчення лінгвальних засобів втілення конкретних невербальних виявів уможливорює співвіднесення їхнього номінативного плану з когнітивним, емотивним і прагматичним аспектами комунікативної взаємодії. Відтак, **об'єктом** дослідження в статті є англомовні номінації невербального компонента комунікації "вираз обличчя" у художньому дискурсі, а його **предметом** – семантичний діапазон представлених у них світлопозначень. **Мета** цієї роботи полягає у встановленні корпусу англомовних світлових номінацій, які використовуються на позначення лицьових експресій, а також розкритті особливостей їхньої семантики.

Комунікація є цілеспрямованим процесом передачі, отримання, обміну інформацією та взаємовпливу людей один на одного, що актуалізує соціальні стосунки та являє собою безпосередній емоційний контакт, який є неможливим без такого інформативного невербального засобу, як обличчя людини. Комплексний підхід до її вивчення передбачає звернення до дисциплін філософського, культурологічного, психологічного, природознавчого та лінгвістичного циклів, що сприяє цілісному розумінню виразу обличчя як інформатора емоційного стану, засобу самопрезентації особистості, індикатора міжособистісних стосунків комунікантів, необхідного комунікативного посередника [Абрамова 1997; Хьюбер 2006; Ekman 2007; Kaiser 2002]. У цій роботі вираз обличчя визначаємо як невербальний знак

емоцій із властивими йому формою, значенням і функціонуванням. Так, форма цього невербального знака представлена парадигмою трьох видів виразу обличчя: (1) **лицьовими виявами** – комплекс різних мімічних рухів, що сприймаються недискретно і позначаються в дискурсі лексемами *an expression, a grimace, a look* та інші; (2) **лицьовими жестами**, які представляють динамічний аспект виразів обличчя і вербалізуються мовними засобами на зразок *a frown, a gape, a smile* та інші; (3) **виявами психофізіологічних реакцій** на обличчі, тобто неконтрольованими вегетативними змінами кольору шкіри обличчя людини, які репрезентуються номінаціями типу *to blush, to pale, to redden* та інші [Кузнєцова 2009, 30]. Значення невербального знака "вираз обличчя" є полісемантичним, контекстно зумовленим і базується на інтегральній діаді когніції та емоцій. Його функціонування – різноманітне: з одного боку, воно визначається об'єктивною природою цієї кінеми, а з іншого – підлягає впливу лінгвальних та екстралінгвальних факторів процесу інтеракції [Кузнєцова 2009, 30].

Пізнання виразу обличчя, а відповідно й вербалізація цього невербального компонента, безпосередньо пов'язані з процесом сприйняття, який, слідом за І. Г. Рузи́ним, визначаємо як "систему дій, спрямованих на обстеження об'єкта і створення його образу" [Рузин 1994, 93]. На позначення якісних характеристик образу відчуття, його виражених диференційних ознак, що належать до певного сенсорного аналізатора (зорового, слухового, нюхового, смакового або дотикового), у роботі використовуємо термін "модальність" [Редька 2009, 5–6]. Метафоричні перенесення, які відбуваються лише у межах зорового аналізатора, або візуальної перцептивної модальності [Сабанадзе 1987, 71], тобто від однієї ознаки, що сприймається за допомогою зору, до іншої, вважаємо мономодальними. Мономодальна метафора будується на основі схожості ознак або дій під час зорового сприйняття, яке, на думку психологів, не є простим перекодуванням сіткового образу в свідомості, а механізмом актуалізації всієї сукупності відчуттів інших модальностей, які зберігаються в пам'яті [Ванагас 1973, 53]. Спільним для всіх мономодальних метафоричних номінацій лицьових експресій є те, що суб'єктом речення може бути як обличчя-лик (*Her face brightens. "Turquoise. That's what I meant. These ones are too pale"* [Kinsella 2008, 337]), так і обличчя-особистість (*Emily protested with uncommon fierceness, flushing bright pink* [Bradford 2004, 68]).

Вираз обличчя людини можна представити крізь призму світла за допомогою одиниць, які належать до різних лексико-морфологічних розрядів і вербалізують пріоритетні для англомовного лінгвокультурного середовища уявлення про феномен обличчя і світла. Ми виділяємо:

- субстантивні номінації, які вказують на факт "світіння" обличчя в цілому і окремих його частин; іменник-назва емоції чи емоційного стану є факультативним: *a beam, brightness, brilliance, a flash, a glare, a gleam, a glimmer, a glint, a glow, a glower, a light, lightness, a luster, radiance, a spark, a sparkle, a twinkle*. Наприклад, у наведеному нижче уривку вираз очей чоловіка, які світилися від здивування та люті, надовго запам'ятався Хелен: *But looking up at the window, joking to Helen about Duggers working late at his algorithms, I remembered meeting him coming into the*

Centre on a Sunday morning as I was leaving it, and the glare of surprise and fury he gave me through the glass doors, and the penny dropped [Lodge 2001, 328];

- атрибутивні номінації з факультативним другим компонентом-іменником, що є назвою емоції, яка освітлює обличчя людини або окремі його частини: *alight, beaming, blazing, bright, brilliant, dazzling, glaring, gleaming, glistening, glittering, illuminated, lit up, luminous, radiant, shimmering, shiny, sparkling, starry, sunny, twinkling*. Наприклад: *Reaching out, Audra took Christina's hand in hers and her bright blue eyes were radiant with happiness* [Bradford, AW, 526];

- дієслівні номінації: *to beam, to blaze, to brighten, to flame, to flare, to flash, to flicker, to glare, to gleam, to glint, to glisten, to glitter, to glow, to glower, to light up, to smoulder, to spark, to sparkle, to shine, to twinkle*. Дієслівні номінації можуть містити вказівку на емоцію. До цієї групи ми також зараховуємо напівтавтологічні дієслівні сполучення *to sparkle with light, to light with a flame*. Аналіз представленого емпіричного матеріалу показує, що "світлові" позначення лицьових експресій тяжіють саме до дієслівної репрезентації, що пояснюємо динамічним характером світла як фізичного явища: ***Mr. Lamb's face brightened. He swiveled around in his chair and gave her the benefit, and took a generous drink of whiskey*** [Ford 2003, 121];

- адвербіальні номінації, які деталізують характер мимічної дії: *beamingly, brightly, brilliantly, gloriously, luminously, radiantly, sparkingly* та інші. Наприклад: ***Her young face suddenly became gloriously alive, lost its petulant look, and all of her rebelliousness seemed to fall away from her*** [Bradford 2001, 518].

Проведений семантичний аналіз словникових дефініцій "світлових" номінацій виразів обличчя, а також випадків їх вживання в художньому дискурсі дозволяє класифікувати їх, виходячи з ядерної семи, на:

- номінації, в яких підкреслюється інтенсивність "світіння": *beam (n, v), beamingly, to blaze, blazing, to brighten, brightness, brilliance, dazzling, glare (n, v), to gleam, glint (n, v), glow (n, v), luminous, a luster, radiance, radiant, radiantly, shimmering, to shine, shiny, sparkling* тощо;

- номінації, які позначають неінтенсивний характер "світіння": *gleam (n, v), gleaming, glimmer (n, v), shimmering* тощо;

- номінації, які вказують на скоро минулість "світіння" і, відповідно, мимічної кінеми: *flare (n, v), flash (n, v), spark (n, v), sparkle (n, v), twinkle (n, v)* тощо;

- номінації, в яких природа світла пов'язується з вогнем: *blaze (n, v), blazing, flame (n, v), flaming, smoulder (n, v)*.

За критерієм емоційної орієнтації виділяємо наступні підгрупи:

- номінації вияву негативних емоцій: *blaze (n, v), blazing, glare (n, v), glaring, glower (n, v)*;

- номінації вияву позитивних емоцій: *beam (n, v), beaming, to brighten, brightness, brilliance, illuminated, radiant, shiny, sparkling, sunny*;

- номінації, емоційна спрямованість яких визначається умовами реалізації у конкретній комунікативній ситуації: *bright with, flash (n, v), to glisten, glittering with, to light up, lit up with, to radiate, to shine, twinkle (n, v)*. Проілюструємо цю думку такими прикладами:

(1) *Her skin paled a bit, but it was anger not pain that lit her eyes now* [Kauffman 1995, 110];

(2) *Trish's face is all lit up with anticipation, and I feel a huge twinge of guilt for what I'm about to do* [Kinsella 2006, 130].

Наведені фрагменти художнього дискурсу спростовують поширену думку про те, що обличчя людини "світиться" лише від сильних емоцій і почуттів (радість, щастя, кохання та інші). Так, очі героїні в прикладі № 1 випромінювали злість, хоча трохи згодом вони сяяли від болю, а обличчя жінки в прикладі № 2 світиться від приємного очікування, передчуття чогось надзвичайного. В обох фрагментах емоційні експресії описані лексемами зі спільним коренем *light*, однак за контекстом вони опиняються на протилежних точках шкали емотивності.

Сяяння обличчя і очей можна вважати доказом щирості емоційного вияву, оскільки, як і у випадку з психофізіологічними реакціями, такі зміни майже не піддаються маніпуляціям. Проте люди не відмовляються від спроб оволодіти повним контролем над невербальною поведінкою з метою приховування справжніх почуттів і думок. Проаналізуємо такі приклади:

(3) *I can't help a beam spreading across my face* [Kinsella 2006, 178];

(4) *I see a flash of annoyance pass over Eric's face, which he manages to convert into a bright smile* [Kinsella 2008, 191].

Так, справжність мімічного вияву героїнею емоційного комплексу "радість, щастя, задоволення" в першому фрагменті є незаперечною, а його висока інтенсивність підкреслюється мимовільною появою експресії – жінка не може не сяяти (*I can't help a beam spreading across my face*). Діаметрально протилежною є ситуація у наступному уривку. Блискуча усмішка на обличчі чоловіка є не широкою експресією, а маскою, за якою приховано незадоволення рішенням дружини.

Лицьові експресії здатні виступати, з одного боку, універсальним засобом кодування різноманітної інформації (раціональної та емоційної), а з іншого – своєрідним ключем її декодування. Складність полягає в знаходженні саме тієї номінації, яка б і в адресата генерувала адекватні емоції. Звернемося до ще одного прикладу:

(5) *Phoebe came in with her latch-key, put down her sunshade and stood looking at herself in the glass. Her cheeks were flushed as if the sun had burned them; her lips were parted in a smile* [Krantz 1991, 128].

У наведеному художньому фрагменті, описуючи колір обличчя героїні, автор конкретизує мовну одиницю *flushed* порівнянням *as if the sun had burned them*. Так створюється образ не просто рум'яної жінки, а жінки закоханої, щасливої, життєрадісної. Автор делікатно натякає на це, залишаючи для читача можливість домислити: чи то в неї справді була легка засмага, чи то вона зустрічалася з коханим і тому була такою збудженою, а, можливо, і те, й інше. Загалом у цьому контексті номінація має позитивний оцінний знак, позначаючи емоції радості й захоплення.

Уявлення англомовної спільноти про "сяючі" лицьові експресії відображаються в порівняльних конструкціях різних типів. У таких номінаціях підкреслюється висока інтенсивність "світіння", що є ознакою щирості мімічного вияву. Зазвичай референтами порівняння виступають ювелірні прикраси, наприклад, намисто (*a necklace*): *His expression was merry and his green eyes were all sparkly like the*

necklace Auntie Gwen wore when they went to tea at her house in Headingley [Bradford 2001, 305]; сигнальні вогні (*a beacon*): "*Oh my God!*" *Suze's face lights up like a beacon* [Kinsella 2008, 140]; вираз обличчя під час свят, наприклад, Різдва (*Christmas Day*): *His face is all lit up as though it's Christmas Day* [там само, 97].

Концептуальні уявлення про світло традиційно формуються у тісній опозиції з аналогічними уявленнями про темряву. Проте, якщо більшості світлових номінацій мімічних експресій властивий саме змінний характер емотивної забарвленості, оскільки, як вже було доведено, освітлювати обличчя і його окремі частини можуть інтенсивні позитивні й негативні емоції та почуття, то мовним засобам на позначення відсутності світла на обличчі і в очах людини, за нашими спостереженнями, притаманна лише негативна аксіологічна спрямованість. Більше того, їхній реєстр значно менший. До його складу входять іменники *darkness, a shade, a shadow*; прикметники *clouded, dark, dim, dull, foggy, grim, saturnine, shadowy, somber* та інші; дієслова *to cloud, to darken, to dim, to glaze, to shade* та інші; прислівники *darkly, dimly* та інші. Звернемося до аналізу емпіричного матеріалу:

(6) *She glared, and her eyes darkened in the middle, and he understood it was the way she looked when she wanted to seem angry* [Ford 2003, 31];

(7) *He was tall, lean and trim in build, with his mother's dark good looks, her large, light-blue eyes; but his somewhat serious, saturnine face made him appear older than his twenty-five years, give him a dignified air* [Bradford 2001, 25];

(8) "*Welcome to Britain.*" *He shakes Danny's hand with a grim smile* [Kinsella 2008, 258].

Якщо в прикладі № 6 метафора темряви в номінації виразу очей героїні (*eyes darkened*) разом із дієсловом на позначення тривалого непривітного погляду (*glared*) стають показниками її емоційного стану, створюючи образ дуже розлюченої жінки, то у наступному уривку (приклад № 7) непривітна експресія молодого чоловіка додає йому років і поважності, тобто виступає індексом фізичних і соціальних характеристик носія кінеми. В останньому фрагменті посмішки, з якою персонаж промовляє вітання (*a grim smile*), вважаємо індексом його ставлення до комунікативного партнера. Похмурий мімічний вираз маркує некооперативну налаштованість мовця, оскільки він свідомо обирає таку тональність спілкування, провокуючи тим самим комунікативну девіацію.

Таким чином, використання світлопозначень у номінаціях виразу обличчя дозволяє ефективно кодувати великий обсяг різноманітної інформації, зокрема емоційної, не перевантажуючи когнітивну систему. Завдяки своїй конкретності й раціональності, вербалізації цього типу здатні усунути конфлікт між бажанням назвати лицьові експресії і можливістю зробити це за допомогою закріплених у мові лінгвальних засобів на їх позначення. Перспективним об'єктом подальших наукових досліджень вважаємо визначення когнітивних основ номінацій невербального компонента комунікації "вираз обличчя".

В статье рассматривается семантический потенциал светономинаций, которые используются для обозначения невербального компонента коммуникации "выражение лица" в англоязычном художественном дискурсе. В работе выделен корпус светообозначений лицевых экспрессий, разработана их типология согласно критерию эмоциональной ориентации и характеру ядерной семы. Проведенный

анализ подтверждает способность исследуемых единиц интегрировать значительный объем разнообразной информации, не перегружая когнитивную систему.

Ключевые слова: невербальный компонент коммуникации "выражение лица", светообозначения, номинация, семантический аспект, художественный дискурс.

This article presents a semantic study of light nominative units used for designating facial expression as a nonverbal component of communication in modern English fictional discourse. The body of these designations has been singled out; their typology based on the criterion of emotional orientation and the specificity of the nucleus seme has been suggested. The analysis has led to the conclusion about their informative potential and emotive significance.

Key words: nonverbal component of communication, facial expression, light designations, semantic aspect, fictional discourse.

Література:

1. *Абрамова Н. Т.* Невербальные мыслительные акты в "зеркале" рационального сознания / Н. Т. Абрамова // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 99–113.
2. *Ванагас Д.* Зрительный анализатор человека как "активная система" узнавания / Д. Вангас // Биофизика зрения. Проблемы зрительного восприятия. – Вильнюс, 1973. – С. 53–71.
3. *Горелов И. Н.* Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов ; [отв. ред. В. Н. Ярцева; предисл. В. И. Карасика]. – [3-е изд.] – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 103 с.
4. *Крейдлини Г. Е.* Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
5. *Кузнецова Д. Ю.* Номінативне поле "вираз обличчя" в сучасному англомовному художньому дискурсі: емотивний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Кузнецова Дарія Юріївна. – К., 2009. – 235 с.
6. *Редька І. А.* Синестезійна образність поетичного тексту : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської жіночої поезії кінця XIX – початку XXI століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. А. Редька. – К., 2009. – 20 с.
7. *Рузин И. Г.* Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79–100.
8. *Сабанадзе М. Я.* Синестезия в подъязыке языковедения: на материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Сабанадзе Марина Яковлевна. – Л., 1987. – 167 с.
9. *Серякова І. І.* Магія невербальної комунікації : [навч. посібник] / І. І. Серякова. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 95 с.
10. *Солощук Л. В.* Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.
11. *Токарева М. А.* Феномен улыбки в русской, английской и американской культуре: автореф. дисс. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01 "Теория и история культуры" / М. А. Токарева. – М., 2007. – 25 с.
12. *Хьюбер Ч.* Первое впечатление: язык мимики и жестов / Ч. Хьюбер ; [пер. с исп. О. Г. Мунтяновой]. – М. : АСТ : Астрель, 2006. – 188 с.
13. *Bradford B.* Act of Will / B. Bradford. – L. : Harper Collins Publishers, 2001. – 528 p.
14. *Ekman P.* Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Personal Life / P. Ekman. – N. Y. : Holt Paperbacks, 2007. – 320 p.
15. *Ford R.* A Piece of My Heart / R. Ford. – L. : Vintage, 2003. – 297 p.
16. *Kaiser S.* The role of facial behaviour in social interactions / S. Kaiser // Semiotica. – 2002. – № 138. – P. 313–319.
17. *Kauffman D.* The Three Musketeers: Born to Be Wild / D. Kauffman. – N.Y. : Bantam Books, 1995. – 211 p.
18. *Kinsella S.* Shopaholic & Baby / S. Kinsella. – L. : Black Swan, 2008. – 447 p.
19. *Kinsella S.* The Undomestic Goddess / S. Kinsella. – L. : Black Swan, 2006. – 416 p.
20. *Krantz J.* Dazzle / J. Krantz. – L. : Bantam Books, 1991. – 576 p.
21. *Lodge D.* Thinks... / D. Lodge. – L. : Secker & Warburg, 2001. – 342 p.